

СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ ГЕТЬМАНЩИНИ

Утворення незалежної України викликало чимало методологічних питань у площині інтерпретації її історії. Адже це має суттєве морально-політичне і світоглядно-філософське значення для розуміння сьогодення нашої держави, як частини світової культури і міжнародної політики. Особливу значущість у такому контексті набуває аналіз філософської думки XVII—XVIII ст., що була світоглядно-методологічною базою гетьманської влади і суспільства, яким управляла ця влада. Деяко в цьому напрямку вже зроблено. З'ясована особливість української міфології як ментальної бази української філософії. Вивчена у першому наближенні філософська діяльність в основних осередках науки і освіти. Переважно це стосується філософських праць професорів Києво-Могилянської академії, їхнього зв'язку з античною, візантійською, католицькою, ренесансно-реформаційною філософією та європейським Просвітництвом.

Загальним недоліком зробленого, на наш погляд, залишається дисциплінування історико-філософського аналізу від екзистенціальних характеристик суспільства Гетьманщини.

Найважливіше, що відрізняло тогочасне суспільство України від Польщі та Росії, — це відсутність кріпацтва. Від суспільства, що управлялося Кримською державою, Гетьманщина відрізнялася відсутністю рабства. Отже, це був своєрідний виняток із правил життя, звичних для сусідів Малоросії. Навіть вільні від панщини донські козаки, з якими взаємодіяли українські козаки, у своїх «чолобитних» московським царям називали себе «холопами». Тим часом філософську думку і гетьманську владу турбувала проблема, котра залишається актуальною і для сучасної України, а саме — внутрішня консолідація, єдність суспільства.

Пошуки пояснень підстав суспільної дезинтеграції в цьому напрямку виправдані остільки, оскільки братиметься до уваги те, що кожен стан виступав як корпорація, котра мала свою внутрішню ієрархію. Стан, внаслідок цього, був відносно автономною, але внутрішньо конфліктною суспільною групою.

Так, владно-пануючий козацький стан приваблював землеробів, ремісників, інші верстви тим, що мав пільги у землеволодінні, користувався млинами, навіть організував монастирський догляд постарілих самотніх козаків та інвалідів. Чимало людей через це хотіло «покозачитися». Коли покозачення ставало надмірним, «старші козаки», як правило, протестували. Гетьмани періодично проводили «чистку козацтва», що, зрозуміло, викликало незадоволення тих, кого позбавляли козацького звання.

Витоки подібної конфліктності в цілому примикають до традиціоналізму, базу якого утворює характерне ще для Київської Русі родинне начало. Ця орієнтація виразно проглядається у філософській думці Гетьманщини, котра устами О. Бучинського-Яскольда підкреслює княжо-родове начало і бідкається з приводу того, що багато знатних українських родин ополячилося.¹

Традиціоналізм як принцип життєбудівництва і світоглядного пояснення суспільних процесів завжди звертається до генеалогії та ієрархії

родин у межах станів та ієрархії функцій станів у державі в цілому. Тому у становому суспільстві визначальну роль в житті людини відіграють не її здібності (таланти), а «гідність», придатність до діяльності, зумовлена народженням у конкретній родині. Місце у родовій генеалогії та ієрархії, обсяг маєтності, що перейшла у спадок, були визначальними особистості, її цінності, шляхетності. Дану особливість станового суспільства не раз підкреслював видатний представник філософської думки Гетьманщини Л. Баранович, зображуючи «плотословесну» людину, котра успадковує властивості і норів «древнього Адама». Така людина, пояснював Л. Баранович, є раб у двох смислах: вона є раб «плоти» батьків і раб «плотностей», тобто маєтності.² Людина у становому суспільстві народжується нібито для того, щоб успадкувати і скористатися набутою незалежно від її особистих зусиль маєтністю. Вважалося, що чим давніший родовід і більше родинне багатство, тим людина більш «гідна» як особистість.

Але уважні аналітики XVII—XVIII ст., зокрема Л. Баранович, розглядали суспільство Гетьманщини, як суспільство «язичників», де життя людей підпорядковане владі мертвих «кумирів» — грошей, речей, родинних маєтностей. Таке суспільство, ніби соти вулика, було розчленоване на сфери впливу родин, через що влада гетьмана не завжди визнавалася імперативною. Переважав у такому суспільстві не «загальний», а територіально-родинний інтерес. Він співпадав із загальним інтересом тільки за умов спільної загрози для всіх станів.

Оскільки для Гетьманщини, особливо у XVIII ст., така загроза значною мірою минула, то турбота про родинні «статки» стала головною. Вона відтворювала схеми киево-руських уособиць всередині шляхти, козацької старшини, вищого духовенства. Через це питання консолідації суспільства Гетьманщини стояло надзвичайно гостро.

Л. Баранович глибоко усвідомив той факт, що державці Гетьманщини «роком управляются и на авось действуют».³ Проте він сподівався і на те, що «слепцы и буи» колись стануть мудрими, коли спиратимуться на обґрунтовану концепцію об'єднання суспільства.

Серцевину розробленої Л. Барановичем концепції суспільної єдності становила ідея світоглядно-етичного перетворення особистості у «нового Адама», тобто перехід від притаманного становому суспільству життя за норомом «древнього Адама» — «язичника», до способу життя за нормами «істинної людини», яка ототожнювалася із образом Христа. Принципова відмінність «старої» людини від «нової» вбачалася у тому, що перша підпорядковує життя мертвому багатству, а друга будує своє життя на засадах реалізації «дарів божих», тобто індивідуальних здібностей, таланту.

Кожна людина, вважав Л. Баранович, має свою «нищету», тобто обмежені здібності. Визнання цього факту, сперте на визнання рівності людей перед «неизреченою», «вічною» та «вседержачою» реальністю, що визначалася мислителем як «Бог», дозволяло розглядати суспільство Гетьманщини не як привласнюючо-споживацьку систему, а як процес взаємного обміну талантами або обопільного «служіння».⁴

Наполягання на переході до життя за етикою «нового» Адама-Христа означало також висування на передній план філософського розуміння людини і суспільства, гуманістичного антропологізму. Він потребував заміни традиціоналізму і станово-шляхетських критеріїв значущості особи у державно-політичних процесах і суспільстві оцінкою особи згідно із її індивідуальними здібностями.

Звідси випливало і те, що збереження шляхетсько-станового традиціоналізму ставило під загрозу існування Гетьманщини як держави, бо, як нагадував Л. Баранович, «язичник» ніколи «не виправиться». Влас-

тива шляхті боротьба за «статки» роз'єднувала суспільство, в той час, як життя на основі обміну здібностями, гадалося, спроможне створити ситуацію, завдяки якій «Україна стане єдина».⁵ Тільки на засадах «істинної людини» і моральних вимог «людинолюбця» Христа, вважав Л. Баранович, можна забезпечити суспільну злагоду і спокій.⁶

Зрештою, зазначимо, що філософська думка Гетьманщини рухалася в тісному зв'язку із запитами суспільства. Звичайно, спосіб і форми тогочасного філософствування були інші, що тепер викликає деяке нерозуміння при вивченні історії філософії. Незважаючи на це, можна твердити, що вчені Гетьманщини глибоко розуміли засади суспільства, в якому вони жили і пропонували досить переконливі для свого часу рішення, які потенційно сприяли згуртуванню суспільства.

Джерела та література:

- 1 Див.: Бучинський-Яскольд Олександр. Чигирин // Українська література XVII ст — К., 1987. — С. 304—311.
- 2 Див.: Баранович Лазар. Трубы на дни нарочитья. — К-, 1674. — Арк. 6, 70, 74 та ін.
- 3 Письма преосвященного Лазаря Барановича. — Чернигов, 1865. — С. 149.
- 4 Див.: Там само. — С. 93, 206.
- 5 Баранович Лазар. Світ збурили грози на людській сльози // Українська література XVII ст. — К., 1987. — С. 299.
- 6 Баранович Лазар. Русин до поляка щось по-польському балака // Там само — С. 295.

